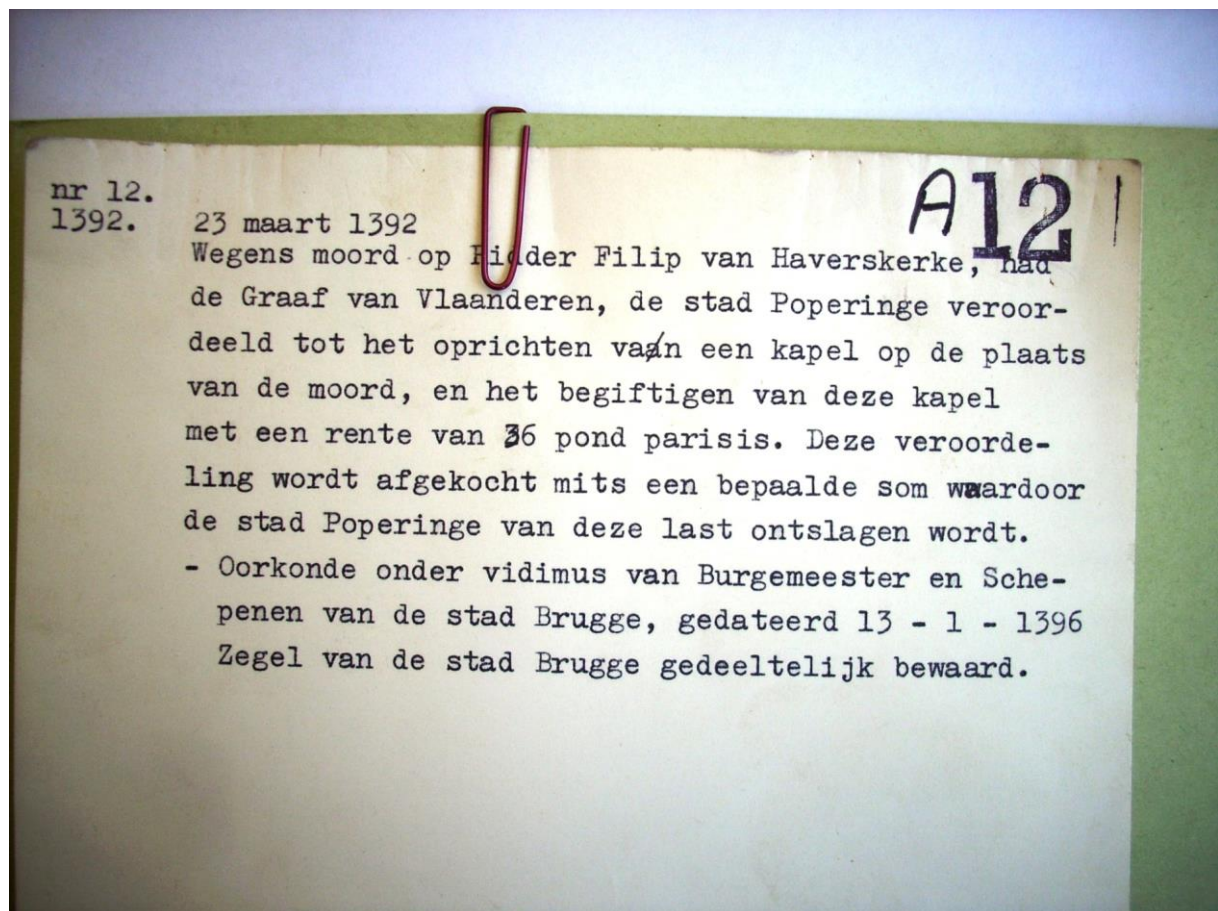

23 maart 1392 n.s.

Wegens moord op Ridder Filips van Haverskerke, had de Graaf van Vlaanderen Poperinge veroordeeld tot het oprichten van een kapel op de plaats van de moord, en het begiftigen van deze kapel met een rente van 36 pond parisis. Deze veroordeling wordt afgekocht mits een bepaalde som waardoor de stad Poperinge van deze last ontslagen wordt.

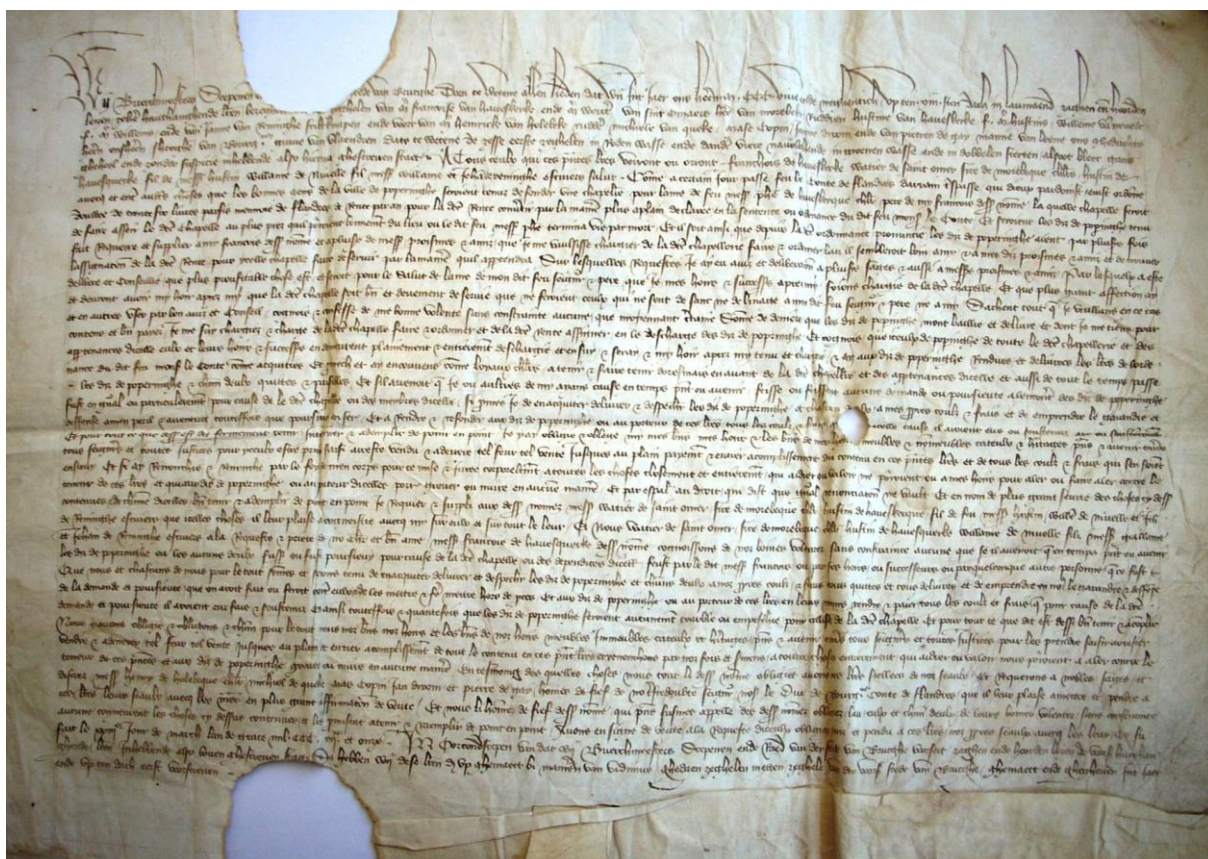
Oorkonde onder vidimus van Burgemeester en Schepenen van de stad Brugge, gedateerd 13 januari 1396 n.s.

Zegel van de stad Brugge gedeeltelijk bewaard.

Wij burghemeesters, scepenen ... stede van Brugghe doen te wetene allen lieden dat wi int jaer ons heeren M CCC drie ende neghentich opten xiiij dach in lauwmaend, zeghen ende hoorden lesen, zeker huuthanghende letteren bezeghelt met de zeghelen van Francoise van Haeskerke, end van Wouter van Sint Omaers, here van Morebeke, rudder Hustine van Haveskerke filius Hustine, Willem van Nevele filius Willem ende van Janne van Reninghe, sciltkanpen ende voort van Henrick van Holebeke, meester Michiele van Queke, Nase Copin, Janne Droom, ende van Pieter de Gay, mannen van leene ons gehdachteheden, ons heden shertogh van Bourgoegnien, grav'en van Vlaenderen, dats te wetene de zesse eerste zeghelene in roden wasse ende dander viere navolghende in groenen wasse ende in dobbelen sterten, alsoot bleec gans gheheel ende zonder suspicie i hebbende also hierna ghescreven staet: A tous ceulx qui ces presentes lettres veront et oront...

In oorcondscepen van dat wy burchmeesters, scepenen ende raed van der stede van brughe voorseit zaghen ende hoorden dezen de vorseide vuthanghende letteren in hebbende also bove nghescreven staet ende hebben wij dese letteren opghemaect bi maniere van vidimus ghedaen zeghelen metten zeghele van de vorseide stede van Brughe ghemaect ende ghegheven int jaer ende op den dach eerst vorscreven.

Kristof Papin

Een middeleeuwse vendetta in de Westhoek.
De moord op ridder Filips van Haveskerke te
Poperinge (c.1353-1355)¹

Een zeer merkwaardige oorkonde uit het rijke stadsarchief van Poperinge zette ons na lang speurwerk op het spoor van een vendetta die gewoed heeft rond het midden van de 14de eeuw in en rond Poperinge. De oorkonde uit 1396, een door de Brugse schepenen opgemaakte vidimus van een oorkonde uit 1392 tussen de vrienden en *maghen* van de vermoorde Filips van Haveskerke en de Schepenen van Poperinge, had nooit echt de aandacht van historici getrokken en was dan ook onbestudeerd gebleven.² De stad Poperinge betaalde een afkoopsom aan de erfgenamen van ridder Filips van Haveskerke om zo ontlast te zijn van het bouwen van een kapel waartoe zij veroordeeld waren voor de moord op deze ridder. Hiermee kwam er een definitief einde aan een zaak die bijna een halve eeuw vroeger de streek beroerd had. In de periode 1353-1355 waren er in de nasleep van de moord op Filips van Haveskerke een hele reeks gewelddaden gepleegd door de vrienden en *maghen* van het slachtoffer als door de moordenaars zelf.

Documenten die ons rechtstreeks inlichten over de moord zijn niet bewaard gebleven, maar bij nader onderzoek bleek er toch heel wat materiaal bewaard te zijn zodat de zaak tot op zekere

¹ Onze welgemeende dank gaat uit naar dhr. Hervé Douchamps, prof. dr. Jan Dumolyn (Universiteit Gent), prof. dr. Frederik Buylaert (Vrije Universiteit Brussel) en de anonieme recensenten van het Genootschap voor Geschiedenis die zo vriendelijk waren deze bijdrage na te lezen.

² POPERINGE, *Stadsarchief*, Oorkonden A 12. De enige die een poging deed om de zaak te situeren was F. HOOGHE, "Omme discort dat was van den wullewercke tusscen die van Ypre ende van Poperinghen". Een politiek-economisch en sociaal onderzoek naar de conflicten over de lakennijverheid tussen leper en zijn hinterland (1280-1373), onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. P. Trio, Katholieke Universiteit Leuven, 2002, p.212. De auteur van deze overigens voortreffelijke studie stelt dat de zaak 'waarschijnlijk' te maken had met de conflicten tussen de graafgezinde edellieden en de rebellen tijdens de opstand van de jaren 1340. Dit is o.i. maar één

hoogte vrij goed bestudeerd kan worden. De aanleiding voor de vendetta was de moord op ridder Filips van Haveskerke, grafelijk ambtenaar, kamerheer en vertrouweling van de Vlaamse graven Lodewijk van Nevers en Lodewijk van Male. De Haveskerkes zijn een oude adellijke familie waarvan er ook een tak in de Westhoek belandde, een passage die niet onopgemerkt verliep.

VETE EN WRAAKNEMING IN VLAANDEREN

Op internationaal vlak bestaat er sinds de 19de eeuw een opvallende interesse voor het fenomeen van de vete en vendetta, die eigenlijk overal voorkomt en bij bepaalde volken overigens nog steeds bestaat.³ Voor Vlaanderen werd het fenomeen nog nooit in zijn globaliteit onderzocht, niettegenstaande enkele detailstudies, die o.a. de bekende Gentse vetes bestuderen.⁴ Vooral de stedelijke vetes kregen aandacht. Voor gebeurtenissen voorgevallen in de rest van het graafschap hebben we minder onderzoek voorhanden. Van Caenegem publiceerde verschillende stukken die duide-

3 H. KAMINSKY, 'The Noble Feud in the Later Middle Ages', in: *Past and Present*, 177 (2002), p. 55-83; J. BLACK-MICHAUD, *Cohesive Force. Feud in the Mediterranean and the Middle East*, Oxford, 1975; J.A. NIJDAM, 'Belichaamde eer, wraak en vete. Een historisch en cognitief-antropologische benadering', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 123 (2010), p. 192-207; H. ORLÁKSSON, 'Feud and feuding in the early and high Middle Ages: working and descriptions and continuity', in: J.B. NETTERSTRØM & B. POULSEN, *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus University Press, 2007, p. 69-94. Zie ook de inleiding op dit verzamelwerk door J.B. NETTERSTRØM, 'Introduction: the study of feud in medieval and early modern history', *ibidem*, p. 9-67; P.R. HYAMS, 'Was there really such a thing as feud in the High Middle Ages?', in: S.A. THROOP & P.R. HYAMS, *Vengeance in the Middle Ages: Emotion, religion and Feud*, Aldershot, 2010, p. 151-175; J. BRAEKEVELT, F. BUYLAERT, J. DUMOLYN & J. HAEMERS, 'Factiestrijd in laat-middeleeuws Vlaanderen', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 123 (2010), p. 208-225.

4 F. BLOCKMANS, 'Een patricische veete te Gent op het einde der XIIIe eeuw (voor 1293 tot 10 juni 1306)', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 99 (1935), p. 573-692; W. BLOCKMANS, *Een middeleeuwse vendetta. Gent 1300*, Houten, 1987; D. NICHOLAS, *The van Arteveldes of Ghent. The varieties of vendetta and the hero in history*, Cornell University Press, 1988; D. NICHOLAS, 'Crime and punishment in fourteenth century Ghent', in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 48 (1970), p. 289-334, 1141-1176; D. NICHOLAS, 'Vendetta and Civil Disorder in Late Medieval Ghent', in: R.M. GOLDEN (ed.), *Social History of Western Civilization. Readings from the Ancient World to the Seventeenth Century*, dl. 1, New York, 1992, p. 179-192; L. VANTAGG'ATO, 'Civil disputes in Fourteenth-Century Ghent. The case study of the feud between the Rijn and Alijn families', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis- en Oudheidkunde te Gent*, 64 (2010), p. 57-85.

lijk het grafelijk initiatief aantonen in hun pogingen om vetes in te dijen en te beëindigen tijdens de 13de en 14de eeuw.⁵ Toch bleek de praktijk ook nog in de 15de eeuw actueel te zijn.⁶ Diezelfde auteur heeft terecht opgemerkt dat er een opvallende link is tussen het opduiken van vetes en het disfunctioneren van het gerechtelijk apparaat in de opsporing van delinquenten. Bij gebrek aan een degelijk uitgebouwd opsporingsapparaat om delinquenten te vervolgen en te kunnen overgaan tot vervolging en bestraffing werd de vrijheid gelaten aan de familieleden van het slachtoffer om de schuldige(n) op te sporen om zelf als rechter op te treden en aan wraakneming of genoegdoening te doen. Door de samenwerking van de steden en de graaf vanaf de 12de eeuw in Vlaanderen op dit vlak zochten zij een mogelijkheid om tot een publieke vrede te komen.⁷ Toch zou het nog drie eeuwen duren vooraleer de vete

- 5 R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr.19), bijlagen n°4, 5, 7, 8, 15; G. ESPINAS, 'Les guerres familiales dans la commune de Douai aux XIe et XIIIe siècles, les trêves et les paix', in: *Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger*, 23 (1899), p. 415-473.
- 6 Ch. PETIT-DUTAILLIS, *Documents nouveaux sur le droit de vengeance dans les Pays-Bas au XVe siècle: lettres de rémission de Philippe le Bon*, Parijs, 1908.
- 7 R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1956 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 24), p. 68-69; S.D. WHITE, Feuding and Peace-Making in Eleventh-Century France, in: *Variorum Collected Studies C58/7*, Aldershot, 2005; T. DEAN, 'Marriage and mutilation: Vendetta in late medieval Italy', in: *Past and Present*, 157 (1997), p. 3-36; J.G.H. HUDSON, 'Feud, vengeance and violence in England from the Tenth to the Twelfth Centuries', in: B.S. TUTEN, T.L. BILLADO (eds.), *Feud, violence and practice: essays in medieval studies in honor of Stephen D. White*, Ashgate Publishing, 2010, p. 29-54; J.F. VERBRUGGEN, *De Krijgskunst in West-Europa in de middeleeuwen (IXe tot begin XIVe eeuw)*, Brussel, 1954 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 20); P.R. HYAMS, 'Neither unnatural nor wholly negative: the future of medieval vengeance', in: S.A. THROOP & P.R. HYAMS, *Vengeance in the Middle Ages: Emotion, religion and Feud*, Aldershot, 2010, p. 203-220. Er is een gelijkaardige tendens waar te nemen in Holland en Zeeland, zie: H. DE WAARDT, 'Feud and atonement in Holland and Zeeland. From private vengeance to reconciliation under state supervision', in: A. SCHUURMAN & R. SPIERENBURG (red.), *Private domain, public inquiry. Families and life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the present*, Hilversum, 1996, p. 15-38. Cf A. VAN STEENSEL, *Edelen in Zeeland. Macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving*, Hilversum, 2010, p. 283-286. Voor de toestand in Florence, zie F. RICCIARDELLI, *The politics of exclusion in early renaissance Florence*, Turnhout, 2007, p. 59-69.

definitief verdween in Vlaanderen, en dit terwijl in andere streken in West-Europa tot in de 16de eeuw de vete courant opdook.⁸ Aanvullend moeten we stellen dat we daarin de rol van de Kerk niet mogen onderschatten. De *Pax et Treuga Dei* uit 1002 verbood al private oorlogen en ook de Franse koning Filips August zou een verbod afkondigen op private oorlogen, een verbod dat door Lodewijk IX werd bekrachtigd in 1258.⁹ In de 11de eeuw al traden geestelijken en Vlaamse graven samen op om vetes in te dijen.¹⁰ Terecht werd er op gewezen dat het verdwijnen van de vete chronologisch samenvalt met de opkomst van 'moderne' staten die over oorlog en vrede konden beslissen.¹¹ Bepaalde auteurs wijzen op de verzwakking van de adellijke macht ten nadele van de staat, waardoor ze hun private oorlogen niet meer konden voeren. Toch zal men in Vlaanderen niet uitsluitend adellijke vetes vinden, maar evenzeer gemengde (adel versus niet-adel) en vetes tussen burgerlijke clans.¹² Bovendien moet men de term 'oorlogsvoering' in het kader van de vete - toch in Vlaanderen - eerder als een guerilla omschrijven, een ongecontroleerde vorm van geweld die tegenreacties uitlokt en uit de hand loopt. Het had weinig te zien met de militaire noch financiële middelen die de partijen in de strijd konden inbrengen.

- 8 K.M. BROWN, *Bloodfeud in Scotland 1573-1625*, Birlinn, 2003; E. MUIR, *Mad blood storring. Vendetta in renaissance Italy*, The John Hopkins University Press, 1993.
- 9 J. GILISSEN, *De bronnen van het recht in de Belgische gewesten sedert de dertiende eeuw*, 1989, p. 75-76. Vgl. W. PARAVICINI, *Die Ritterlich-Höfische Kultur des Mittelalters*, München 1999, p. 42 (er kwam een definitief verbod van de vete op het eind van de 15de eeuw in Duitse staten); H. PLATELLE, 'La violence et ses remèdes en Flandre', in: *Sacris Erudiri. Jaarboek voor godsdienstwetenschappen*, 20 (1971), p. 101-173.
- 10 G. KOZIOL, 'Monks, feuds and the making of peace in Eleventh-Century Flanders', in: T.F. HEAD, R.A. LANDES, *The Peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, Cornell University Press, 1992, p. 239-258.
- 11 J. B. NETTERSTRØM & B. POULSEN, *Feud in medieval and early modern Europe*, Aarhus University Press, 2007. Verzamelbundel met bijdragen van o.a. D. SMAIL (Marseille), C. REINLE (Bavaria), H. ZMORA (Duitsland); P. HYAMS, 'Feud and the state in late Anglo-Saxon England', in: *Journal of British Studies*, 40 (2001), p. 1-43.
- 12 H. KAMINSKY, 'The Noble Feud'; J.T. ROSENTHAL, 'Marriage and the blood feud in 'heroic' Europe', in: *British Journal of Sociology*, 17 (1966), p. 133-144. Over het begrip clan, zie J. HEERS, *Family clans in the Middle Ages: A study of political and social structures in urban areas*, Amsterdam-New-York, 1977.

Op 13 januari 1396 (n.s.) geven de Brugse schepenen een vidimus van een oorkonde gedateerd 23 maart 1392 (n.s.).¹³ Na controle van de zegels bevestigden de Brugse schepenen de authenticiteit van de oorkonde. Ook een deel van de regionale adel had zijn zegel gehangen aan deze oorkonde uit 1392. De eerste die hun zegel (in rode was) lieten bevestigen waren vijf 'vrienden en maghen' van de oorkonder zelf: ridder François III van Haveskerke, zoon van de vermoorde Filips III van Haveskerke; ridder Wouter van St.-Omaars, heer van Morbeke, schildknaap Hustin II van Haveskerke, zoon van ridder Hustin, schildknaap Willem van Nevele, zoon van ridder Willem, en schildknaap Jan van Reninge. Daarna volgden als *mannen van leene* met een zegel van groene was: ridder Hendrik van Hollebeke, Michiel van Queke, Mase (Thomas) Coppin, Janne Droom en Pieter de Gay. Deze laatste vijf traden op als gewone getuigen in naam van hertog Filips de Stoute.¹⁴

De oorkonde uit 1392 ging uit van de bovengenoemde François van Haveskerke, Wouter van St.-Omaars, Hustin van Haveskerke, Willem van Nevele en Jan van Reninge. Zij betoogden dat de graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male, graaf vanaf 1346 tot aan zijn overlijden in 1384,¹⁵ bepaald had dat 'de goede lieden' van Poperinge verplicht waren een kapel te stichten voor het zielenheil van ridder Filips van Haveskerke en deze te begunstigen met een jaarlijkse rente van 36 Parijse ponden. Bovendien moest deze kapel opgericht worden zo dicht mogelijk bij de plaats waar de ridder gestorven was. In het stuk ontbreekt de datum van het overlijden van Filips van Haveskerke en er is zelfs geen sprake van moord

¹³ POPERINGE, *Stadsarchief*, Oorkonden A 12. Oorkonde op perkament. Het afhangend zegel van de Brugse schepenen ontbreekt, doch over de authenticiteit van de oorkonde lijkt mij geen twijfel te bestaan.

¹⁴ M. CARLIER, 'Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en maghen en burens in een middeleeuwse stad', in M. CARLIER, A. GREVE, W. PREVENIER & P. STABEL (eds.), *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22-23 augustus 1996)*, Leuven-Apeldoorn, 1997, p. 71-91.

¹⁵ Voor zijn biografische nota zie D. NICHOLAS & M. VANDERMAESEN, 'Lodewijk van Male', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, 1974, dl. 6, k. 575-585.

of doodslag! De Poperingse schepenen hadden, nog volgens het document, diverse malen aangedrongen bij de zoon van Filips van Haveskerke en zijn vrienden om de zaak te regelen. Nu hadden de Poperingse schepenen een afkoopsom betaald aan ridder François van Haverskerke en hij bevestigde dat de stad daarmee aan al haar verplichtingen voldaan had. François van Haveskerke zou zich, nog volgens deze oorkonde, zelf inlaten met de bouw van de kapel en de inrichting van de diensten eraan verbonden. Voor zover we weten is dat er uiteindelijk nooit van gekomen.¹⁶ Dat het stuk precies in het archief van Poperinge bewaard is gebleven kan ons niet verwonderen: het was het bewijs voor de Poperingse schepenen dat ze aan hun verplichting jegens de graaf van Vlaanderen hadden voldaan. Voor het overige laat deze akte ons op onze honger: waarom moeten de Poperingse schepenen een kapel stichten en diensten laten houden voor een op Poperings grondgebied overleden riddder? Waarom gaat men zo weinig in op de gebeurtenissen die aan de basis liggen van de regeling? Waarom maken de Brugse schepenen een vidimus van deze oorkonde en niet die van Ieper of Veurne?

DE VAN HAVESKERKES

Wie gegevens zoekt over de familie van Haveskerke prijst zich in eerste instantie gelukkig omwille van het bestaan van diverse handgeschreven en gepubliceerde genealogieën. Spijtig genoeg kunnen we enkel vaststellen dat ze allemaal naar de prullenmand mogen verwezen worden.¹⁷ Bepaalde leden van de familie hebben

¹⁶ Of er inderdaad nadien door de familie van Haveskerke een kapel werd gebouwd is nergens bevestigd. Opvallend is dat het oudste historische werk over Poperinge van de hand van de Brusselse professor Altmeyer melding doet van twee kapellen buiten de stad, waarvan er één van de leprozerie was. Gegevens over die andere kapel zijn er evenwel niet in de archieven te vinden. Het is mij op heden nog steeds niet bekend uit welke bron Altmeyer zijn bewering haalt voor die tweede kapel *extra-muros*. Mogelijk kan het berusten op een vluchtige lezing van de oorkonde uit 1392 door Altmeyer.

¹⁷ I. DE STEIN D'ALTENSTEIN, 'Haveskercke', in: *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, Brussel, 1869, dl.23, p. 109-128. Hij was zich wel bewust dat voornamelijk voor de eerste generaties er geen eensgezindheid bestond onder de genealogen. Weinig kritisch zijn: J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse*, Brugge, 1857, dl. 1, p.3-21 (zoals algemeen bekend mag dit werk niet meer gebruikt

zich vanaf de 16de-17de eeuw zo ingespannen om de adellijke titel te verkrijgen dat de bekende genealogieën jammer genoeg dermate gefalsifieerd zijn dat ze onbruikbaar zijn! De bekende oudere genealogieën gaan alle terug op het werkstuk van Jean de Launay.¹⁸ In het kader van deze studie was het voor ons onmogelijk om de volledige genealogie opnieuw op te maken. Als basis gebruiken we vanzelfsprekend voor de periode tot 1300 de door Ernest Warlop opgemaakte genealogie in zijn studie over de Vlaamse adel, die zeer betrouwbaar is.¹⁹ Nadien blijft het behelpen met fragmenten, in afwachting van de publicatie door Hervé Douchamps van de genealogie van de familie.

Verschillende leden van de familie voerden de riddertitel en kwamen op het einde van de 12de eeuw in het bezit van de heerlijkheid Haveskerke, vanwaar de familie haar naam haalde. Door een weldoordachte huwelijkspolitiek bekwam de familie tegen het einde van de 13de eeuw een sterke positie in de Frans-Vlaamse regio met bezit van de heerlijkheden Haveskerke, Stegers, Waten, Lederzeele, la Gorgue, Ochtezeele, Quéant, Fontaines, enz. . .²⁰ Op politiek vlak maakte de familie actief deel uit van de entourage van de graven van Vlaanderen en werden ze hun woudmeesters in de 12de eeuw.²¹ De verschillende takken van de familie bouwden een

worden gezien de vele fouten die erin voorkomen); B. DE HERCKENRODE, 'de Haveskercke', in: *Nobilaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne*, Gent, 1865, dl. 1, p. 981-982. Het anoniem gepubliceerde 'Généalogie de la très-illustre et ancienne Maison de Haveskercke', verschenen in: *Bulletin et annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, dl. 3, Antwerpen, 1846, p. 287-310 is de uitgave van een handschrift in bezit van de familie Haveskercke (thans BRUGGE, *Rijkarchief*, Fonds Thibault de Boesinghe, nr. 625 - met de grootste omzichtigheid te gebruiken); H. DE LIMBURG-STIRUM (ed.), *Chanoine de Joigny. Manuscrit relatif aux Seigneuries de Flandre*, Oudenaarde, 1935, p. XXIII, 44-45, 56, 69, 70, 114, 117, 268-269.

18 Met dank aan Dhr. Hervé Douchamps voor deze mededeling. Zie H. DOUX-CHAMPS, 'Les quarante familles belges les plus anciennes subsistantes', in: *Le Parchemin*, 65 (2000), p. 323-343. Over Launay, zie *ibidem*, p. 323-324.

19 E. WARLOP, *The Flemish Nobility before 1300*, Kortrijk, 1976, dl. 3, p. 871-878.

20 Zie o.a. A. VAN HOVE, 'Essai de Statistique féodale de la Flandre Maritime', in: *Annales du Comité Flamand de France*, 39 (1932), p. 149, 172-173, 195, 242, enz.

21 W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-1206)*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1966-1971, dl. 1, p. 427 en dl. 2, p. 44-48 (n°9); Th. DE HEMPTINNE & A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191)*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1988, dl. 2, nrs. 387, 420.

aanzienlijk patrimonium op van strategisch gelegen heerlijkheden die hun politieke macht consolideerde.

RIDDER FILIPS III VAN HAVESKERKE

Ridder Filips III van Haveskerke was een bekend grafelijk ambtenaar. In 1337 werd hij kamerheer van graaf Lodewijk II van Nevers (1322-1346), na het overlijden van zijn vader Filips II, en werd zo actief betrokken bij het beheer van het grafelijke hof.²² Hij was tevens rechtstreeks leenman van de graaf zowel bij oorlog of toernooi en daarvoor ontving hij levenslang enkele vergoedingen, nl. het beheer van de Brief van de Kamer, en dat volgens dezelfde modaliteiten als de klerk Jan van Brugge. Dat hield in dat hij 200 Parijse ponden rente gevestigd op deze inkomsten verkreeg en een bedrag van 1000 Parijse ponden waarvoor jaarlijks domeininkomsten tot 100 Parijse ponden moesten worden gekocht.²³ In 1337 was hij aan het hof in Parijs en in 1340 werd hij door Lodewijk van Nevers gevraagd om militair bij te springen in zijn strijd tegen de Engelsen en de opstandige Vlamingen. Hij werd samen met kanselier Willem van Auxonne, Gerard de Grandpré, Jan van Cadzand en Eudes de Choye gerekend tot de belangrijkste raadsheren van de graaf Lodewijk van Nevers.²⁴ Hij werd tevens slotvoogd van het grafelijk kasteel van Rupelmonde. Bij het aantreden van Lodewijk van Male in 1346 werd Filips III kapitein van de stad en het kasteel van Nieuwpoort, een stad met wie hij enkele keren in conflict zou komen (1349 en 1351). Op 1 april 1337 was hij aangeduid om in Dendermonde aanwezig te zijn bij de ondertekening

22 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Chartes de Flandre, nr. 2/116, 23 januari 1337 (n.s.). Met dank aan Hervé Douchamps voor deze referentie.

23 M. VANDERMAESEN, *Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*, Brussel, 1999, p. 351; J. BUNTINX, *De audiëntie van de Graven van Vlaanderen. Studie over het centraal grafelijk gerecht (c.1330-c.1409)*, Brussel, 1949 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 10), p. 26-27. Buntinx laat uitschijnen dat de benoeming van Filips van Haveskerke een begin was van de professionalisering van het beroep van ontvanger en dat daarmee de leenmannen uit de administratie geweerd werden. Dit is alleszins voor wat betreft van Haveskerke onjuist. Vandermaesen haalt bovendien Filips II en Filips III door elkaar in zijn werk.

24 M. VANDERMAESEN, *Bijdrage*, dl. 1, p. 160 en 347.

van het economisch-militair verdrag tussen Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, Holland en Zeeland.²⁵ Dat hij vanaf 1337 voor enkele jaren uit onze documentatie verdwijnt heeft te maken met de opstand van Van Artevelde en zijn verblijf aan het hof in Parijs tot in 1340. De grafelijke macht in Vlaanderen was in die periode vrijwel onbestaande en problemen tussen de particularistisch ingestelde steden en de grafelijke ambtenaren waren niet uitzonderlijk. In 1349-1350 raakte de stad Ieper in conflict met de Vlaamse graaf met betrekking tot André de Rasse en ridder Jean Barnaige. In 1353 zou de ontvanger de Rasse vervangen worden door Jan van der Delft.²⁶ Filips van Haveskerke was gehuwd met Marie de Rasse maar of zij rechtstreeks verwant was met de ontvanger André de Rasse kon niet worden uitgemaakt.²⁷ In de zomer van 1353 was Filips III nog in Ieper waar hem presentwijn werd aangeboden door de stad. Volgens zijn grafschrift - hij lag begraven in de kloosterkerk van Eversam nabij de ingang van de sacristie - zou hij op 14 april 1355 overleden zijn, maar het jaartal is met zekerheid foutief.²⁸

François III van Haveskerke, zoon van de vermoorde Filips III, was een berucht personage. Hij had op donderdag voor Pasen 1387 samen met een bende kompanen Alix de Heuchin, dame van Thiennes, tijdens haar gebed in de kerk van Thiennes geschaakt. Zij was op dat ogenblik een (rijke) huwbare weduwe en hij wilde met haar huwen, allicht met de bedoeling om haar erfenis binnen te rijven. De vrouw werd per paard naar Menen overgebracht. Van de eerste emotie bekomen stelde Alix de Heuchin dat ze dat huwelijk niet zag zitten, maar ze liet zich toch overhalen en het was

25 RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 739; P. ROGHE, 'Simon de Mirabello in Vlaanderen', in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 9 (1958), p. 29-30.

26 I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des Chartes et Documents appartenant aux archives de la Ville d'Ypres*, dl. 2, Brugge, 1854, p.150-152 en 162-164; J. SABBE, 'De ondergang van twee Vlaamse adellijke geslachten in de 14e eeuw: de Heren van Wessegem en van Praet', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis van Brugge*, 103 (1966), p. 9-10 (moord op grafelijk ambtenaar in het Brugse Vrije in 1363).

27 Dat laatste beweert Jean de Launay, maar wordt door geen andere bronnen bevestigd. Hervé Douxchamps twijfelt ook ten zeerste aan deze alliantie.

28 RRIJCGF *Rijksarchief Aanwinsten 1464*; RIJSEL *Archives départementales du Nord*

de pastoor van Wervik die het huwelijk inzegende. Daarna werd de vrouw naar Henegouwen overgebracht, waar ze een tijdlang verbleef vooraleer terug in Vlaanderen terecht te komen, meer bepaald in de kerk van Busbeke, waar de pastoor, een *tabellionnaris* (pauselijk notaris), en enkele vrije lieden van de hertog aanwezig waren. Men zal toen gebruik gemaakt hebben van de kerkelijke immuniteit om het huwelijk te 'regelen' en het eerste huwelijk, dat juridisch betwistbaar was, rechtsgeldig over te doen. Intussen waren de vijf medeplegers van de schaking veroordeeld en levenslang verbannen uit Frankrijk.²⁹ Hertog Filips van Bourgondië gaf remissie aan de medeplegers van de schaking in september 1388³⁰ terwijl de Franse koning Karel dit deed op 13 april 1391.³¹ Het is uitzonderlijk dat twee vorsten een remissie geven voor één en dezelfde zaak en het toont de duale houding ten voeten uit van deze familie die zowel tot de Bourgondische hertogen als de Franse koning toenadering zochten. In de remissie van hertog Filips werden de goede diensten van François van Haveskerke nogmaals uiteengezet: zo hij had meegevochten in Westrozebeke en de banner gedragen van de vader van hertog Filips; ook in de slag van Broekburg had hij meegevochten aan hun zijde en hij was er overigens zwaar gewond geraakt. Hiermee is hun politieke positie bepaald en blijkt dat ze fervente aanhangers waren van de Vlaamse graven en Bourgondische hertogen. In 1382 vochten ze dus tégen de Vlamingen o.l.v. Van Artevelde in Westrozebeke, een positie die de familie reeds kort na 1297 ook had ingenomen, toen ze de kant koos van de Fransen tegen de Vlamingen. Dat zal hen zeker niet steeds geliefd gemaakt hebben bij de plaatselijke bevolking. Als beloning voor die trouw kregen verschillende leden in de late 14de eeuw en 15de eeuw benoemingen als baljuw, o.a. in Brugge, Kortrijk, Kassel, Sint-Winoksbergen, Beveren-Waas, ... François IV van Haveskerke, die het baljuwschap van de stad en het Brugse Vrije uitoefende in de periode 1411-1413, werd er eigenaar van het

29 De remissie van hertog Filips de Stoute vermeldt de namen: Jehan de Loie, Thorequin bastaardzoon van Guillaume de Relenghes, Henry de le Becque, Phelippe Damizelle, Henry le Mach.

30 RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 1597 f. 16r.

31 RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 1548, nr. 12016.

huis 'de Casselberg' gelegen in de Hoogstraat en dat ten laatste in 1418.³²

De familie had aanzienlijke bezittingen zowel in het huidige Frans-Vlaanderen als in Veurne-Ambacht. Reeds halfweg de 12de eeuw is er sprake van grondbezit aan de IJzer gelegen dat werd verkocht aan de Duinenabdij.³³ De ruzie tussen graaf Gwijde van Dampierre en de Franse koning op het eind van de 13de eeuw dreef hen in het Franse kamp. De adel die zijn goederen, door de opzeg van de leenhulde in 1297 die graaf Dampierre had gedaan aan de Franse koning, verbeurd verklaard zag, nam wraak en ging in dienst van de Franse koning.³⁴ Jan en Gilles van Haveskerke traden in Franse dienst en stonden als *leliaerts* aan het hoofd van het Franse garnizoen dat tot in juni 1302 het belegerde Kassel verdedigde³⁵. Hun 'overlopen' naar de Franse koning heeft hen

32 H. NOWÉ, *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1928, p. 397; J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel, 1967; A. DE BEHAULT DE DORNON, *Bruges séjour d'exil des rois d'Angleterre Edouard IV (1471) et Charles II (1656-1658)*, Brugge, 1931, p. 178 e.v. Het gebouw wordt besproken door L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, 'Les registres des « Zestendeelen »', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 43 (1893), p. 99. Over het huis de Casselberg en zijn wedervaren in de 14de eeuw werd een bijdrage geschreven door J. SABBE, 'Yolande van Vlaanderen, gravin van Bar en vrouwe van Cassel, en het huis de "Casselberg" in Brugge (1373)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis van Brugge*, 138 (2001), p. 33-55.

33 A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1868, dl. 2, p. 410. Het betrof hier de verkoop in oktober 1158, geattesteerd door Willem van Ieper, van een stuk grond bij de IJzer door Simon van Haveskerke en zijn broer Robert. Deze zijn voorlopig niet te verbinden met onze Haveskerkes, ofwel gaat het om een 'gefabriceerd' stuk, want de link met later grondbezit nabij Eversam is toch opvallend (n.v.d.r. een exemplaar van deze oorkonde bevindt zich in: BRUGGE, *Archief Groot Seminarie*, Fonds Duinenabdij, nr. 448). Als het om een *falsum* zou gaan, is de chronologie alvast goed, want Willem van Ieper was pas in 1154 terug na zijn mislukte poging om de macht in het graafschap naar zich toe te trekken na de crisis van 1127/1128. Zie: E. WARLOP, 'Willem van Ieper, heer van Lo', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 2, Brussel, 1966, k.362-368; IDEM, 'Willem van Ieper, een Vlaamse condottiere (voor 1104-1164)', in: *Verslagen en mededelingen van de Leiegouw*, 6 (1964), p. 167-191; 7 (1965), p. 197-218; K. PAPIN, 'De rol van de Tempeliers in de vorming van de middeleeuwse 'grootstad' Ieper (1127-1309)', in: *Westhoek*, 27 (2011), p. 161-192.

34 W. PREVENIER, 'Motieven voor Leliaardsgezindheid in Vlaanderen in de periode 1297-1305', in: *De Leiegouw*, 19 (1977), p. 273-288; Ph. DESPRIET, *Kortrijk 1302. Keerpunt in de Frans-Vlaamse oorlog (1297-1302)*, Kortrijk, 2001, p. 26.

35 Ph. DESPRIET, *Kortrijk 1302*, p. 19.

financieel geen windeieren gelegd. Op 1 december 1298 kreeg Gilles van Haveskerke, heer van Waten, uit handen van Raoul de Clermont uit naam van de Franse koning, de jurisdictie en goederen die de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre bezat in Lederzeele, Brokseele, Rubroek en Volkerinkhove.³⁶ Ridder Jan van Haveskerke kreeg in juni 1299 een rente van 600 ponden te innen op de *redeninge* van Sint-Winoksbergen.³⁷ Ridder Baudouin van Haveskerke kreeg om de geleden schade te vergoeden een som van 789 Parijse ponden in 1299.³⁸ Er is geen twijfel omtrent hun positie in de Frans-Vlaamse oorlog in deze periode. Kort voordien waren ze nochtans nog partijgenoten van de Vlaamse graven. In 1296 schonk ridder Jan van Haveskerke aan Robrecht van Vlaanderen, de latere Robrecht van Kassel, tweede zoon van de graaf van Vlaanderen, een stuk grond in ruil voor het gebruik van een stuk bos om zijn dieren te laten grazen. Hiervoor was hij gehouden om leenhulde te doen aan Robert van Kassel.³⁹ In 1294 was dezelfde Jan, heer van Haveskerke, samen met verschillende andere adellijke heren tussengekomen bij koning Filips van Frankrijk om Gwijde van Dampierre, die in gevangenschap werd gehouden in Frankrijk, vrij te laten.⁴⁰ Het is duidelijk dat de familie van Haveskerke door de opzeg van de leenhulde aan de Franse koning hierdoor zijn goederen verbeurd zag worden en om deze reden de Franse partij heeft gekozen. Dit zou in de decennia na 1302 nog steeds doorwegen in hun relaties met andere families. Ook tijdens de opstand van Kustvlaanderen met Zannekin (1323-

36 E. DE COUSSEMAEKER, *Documents historiques sur la Flandre Maritime*, fasc. 3, Rijsel, 1877, p. 69 (overdruk uit de *Annales du Comité Flamand de France*, t. V-VI).

37 E. DE COUSSEMAEKER, *Documents historiques*, fasc. 3, p. 70-71.

38 E. DE COUSSEMAEKER, *Documents historiques*, fasc. 3, p. 88-89. Andere bewijzen voor hun leliaertsgezindheid, zie PARIJS, *Archives nationales*, J 544/11; J 1020/16 en J 1020/48; JJ 45ⁿ 34; PP 117; A. D'HERBOMEZ, 'Philippe le Bel et les Tournaisiens', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 5e reeks, 3 (1893) p. 145. Zie ook: F. FUNCK-BRETANO, *Philippe le Bel en Flandre*, Parijs, 1897, p. 148-149, 396, 645.

39 RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 1562, 2e Cartularium van Vlaanderen, stuk 319 (J. DE SAINT-GENOIS, *Monumens anciens*, Rijsel, 1782, dl. 2, p. 852, k. 2). Gedateerd te Bethune, 7 juli 1296.

40 J. DE SAINT-GENOIS, *Monumens*, p. 834, k. 1. Origineel van 3 januari 1294.

1328) kozen ze de zijde van de Franse koning en poogden nadien de schade te recupereren die hun goederen geleden hadden.⁴¹

DE PROOSDIJ VAN EVERSAM OP STAVELE EN DE VAN HAVESKERKES

Om de hechte relatie van de familie van Haveskerke met Veurneambacht aan te duiden is volgend markant feit aan te stippen. De van Haveskerkes zijn volgens een niet na te trekken overlevering de stichters en behoeders geweest van de proosdij van Eversam (Stavele).⁴² Op zijn minst drie generaties van de familie werden er begraven en deden er belangrijke giften. Het feit dat ze in het hoogkoor van de kloosterkerk begraven werden duidt terdege op hun - lokaal - belang. Toch zijn er een tweetal kanttekeningen te maken. Vooreerst is het eigenlijk een uitgemaakte zaak dat ze niets met de stichting van Eversam te maken hebben en slechts vanaf het midden van de 14de eeuw de kloosterkerk als hun familiemausoleum gebruikten. Pas vanaf dat ogenblik zijn er verscheidene oorkonden bewaard die de begrafenissen en diensten regelen voor telgen van de familie.⁴³

De traditie wil dat op de plaats waar een telg uit de familie van Haveskerke zijn broer tijdens een jachtpartij per ongeluk doodde er een kapel werd opgericht, waarrond later de proosdij van Eversam ontstond. Dit verhaal van feiten die uit de 10de eeuw zouden dateren wordt voor de eerste keer opgedist door de kroniekschrijver Gerardus de Meestere op het eind van de 16de eeuw. Zijn kroniek wordt voor zijn historische betrouwbaarheid niet hoog

41 RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 263, Sententie door Robrecht van Kassel, Waasten 14 augustus 1329. Het betreft hier de dame van Haveskerke en Beauval en Jan van Haveskerke, heer van Waten naast andere vertegenwoordigers van de adel uit de streek.

42 Voor de geschiedenis van Eversam zie P. CALLEBERT, 'Prévôté des Saints-Pierre-et-Vaast à Eversam', in: *Monasticon Belge*, dl. 3, Flandre Occidentale, vol. 3, Luik, 1974, p. 635-690. Voor de oudste geschiedenis zie P. CALLEBERT, 'Ontstaan en vroegste geschiedenis van het kapittel te Eversam (1091-1200)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 107 (1970), p. 161-216. We gebruikten eveneens - met de nodige omzichtigheid - de kroniek van Eversam uitgegeven door C. CARTON & F. VAN DE PUTTE, *Chronicon Monasterii Evershamensis*, Brugge, 1852.

43 BRUGGE, *Archief Groot Seminarie*, Fonds Eversam, oorkonden 48, 53, 59 & 62 en Cartularium C, f. 15-17. Zie ook CALLEBERT, 'Prévôte', p. 667-669.

ingeschat.⁴⁴ Het is opvallend dat er pas vanaf halfweg de 14de eeuw sprake is van telgen van de familie van Haveskerke die begraven worden in de kloosterkerk en jaargetijden laten instellen. Dit kan evenwel te maken hebben met de overlevering van het archief van de proosdij. In 1369 of 1370 werd de proosdij in de as gelegd en ging ook het archief verloren. De toenmalige proost Petrus I Boidin zorgde ervoor dat er verschillende vidimi werden gemaakt van verloren gegane documenten. In hoeverre er toen vervalsingen zijn gemaakt dient nog te worden uitgemaakt.⁴⁵ Toch zou in de legende een bron van waarheid kunnen steken, maar werd ze nadien vervormd en werden enkele gebeurtenissen enige eeuwen 'jonger' gemaakt.

Hoe de familie precies in de Westhoek is beland kan in de huidige stand van het onderzoek nog niet precies worden achterhaald. Het is de broer van vermoorde Filips III, François II die het eerst als heer van ten Brouke wordt vermeldt, een leen met woonst en 112 gemeten in Reninge, 45 gemeten in Pollinkhove en 40 gemeten in Westvleteren. Er waren 100 achterlenen. Een ander leen lag in Oostvleteren, had geen foncier maar enkel acht achterlenen, en een derde leen genaamd de 'Jan Zaxbrouc' in Oostvleteren was 12 gemeten groot en telde 12 achterlenen. Na het overlijden van François II in 1367 gingen deze over naar zijn broer Hustin⁴⁶. Het aantal achterlenen, nl. 120, was vrij hoog, en verleende de leenhouders toch enig aanzien in de streek. Bovendien was de houder van ten Broucke (het werd in het Frans als *du Breucq* vertaald) één van de vier toezichthouders van de Zuidwatering in Veurneambacht.

We kunnen de zaak van de moord op ridder Filips van Haveskerke niet behandelen zonder eerst de situatie in de streek omstreeks 1340 te overzien. De reeks opstanden vanaf de jaren 1338 zou de tegenstelling tussen de Fransgezinde adel die de partij van de graaf

44 P. CALLEBERT, 'Prévôté', p. 660.

45 P. CALLEBERT, 'Prévôté', p. 667-668.

46 RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 3679, *Leenregister voor Vlaanderen uit 1365*, f. 231r-v. Nadien werden de drie lenen samengevoegd in één heerlijkheid met leenhof, zie: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châtellenie de Furnes*, Brussel, 1897, dl. 3, p. 303-305.

koos en de opstandelingen, gesteund door het stedelijke patriciaat, enkel benadrukken. Het uitbreken van de Frans-Engelse oorlog in 1337 versterkte de drang van de Vlaamse steden naar onafhankelijkheid. De Vlaamse graaf koos noodgedwongen de Franse kant in het conflict en als represaille werd de noodzakelijke invoer van Engelse wol stopgezet, waardoor op zijn beurt de traditionele lakenindustrie in de grote Vlaamse textielcentra stilviel.⁴⁷ Daardoor brak er een opstand uit in de Vlaamse steden tegen de graaf, o.a. in Ieper (1343) waar deze geleid werd door Jan van Houtkerke.⁴⁸ De baljuw van Poperinge, Jan de Bets, kreeg een jaarrente van de Engelse *exchequer* uitbetaald van 20 Florentijnse florijnen.⁴⁹ Vanaf 1342 was de toestand totaal onhoudbaar: Lodewijk van Nevers werd volledig gedomineerd door de Drie Leden. Als antwoord stelde zijn opvolger graaf Lodewijk van Male - Lodewijk van Nevers sneuvelde tijdens de slag van Crécy in 1346 - in september 1349 een regent aan voor het Westland, waar de opstand het hevigst had gewoed.⁵⁰ Intussen had dat machtsvacuüm - Vlaanderen werd geregeerd door ruwaard Jacob van Artevelde - ervoor gezorgd dat Ieper zijn berucht lakenprivilegie kreeg van 1344, waardoor een poging werd ondernomen de omliggende textielnijverheid te knechten. In 1348 capituleerde de stad Ieper. Voor Lodewijk van Male zat er weinig anders op om dat privilege in 1348 en 1351 te bevestigen in een poging om zijn politieke macht en invloed te herwinnen. Doch dat zorgde er allesbehalve voor dat de Poperingse lakennijverheid slagen kreeg in tegenstelling wat nogal eens wordt gesteld! Hoewel de nieuwe graaf Lodewijk van Male minder onder invloed stond van het Franse hof dan algemeen wordt aangenomen, doen zich toch verschillende problemen voor

47 D. NICHOLAS, *Town and countryside: Social, Economic and Political Tensions in Fourteenth Century Flanders*, Brugge, 1971, p. 176. Een recente synthese van het 14de-eeuws graafschap Vlaanderen is te lezen bij M. BOONE, 'Le Comté de Flandre dans le long XIVe siècle: une société urbanisée face aux crises du Bas Moyen Âge', in: M. BOURIN, G. CHERUBINI, G. PINTO (ed.), *Rivolte urbane e rivolte contadine nell'Europa del Trecento: un confronto*, Firenze University Press, 2008, p. 17-47.

48 D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 179.

49 *Calendar of Patent Rolls 1338-1340*, Londen, 1895, p. 371.

50 D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 157 en 161; H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 1, p. 136 (GENT, Rijksarchief, Varia 2, nr. 256)

met adellijke grafelijke ambtenaren in Gent en Ieper.⁵¹ De nieuwe graaf was zich bewust van zijn zwakke politieke positie en voerde talrijke hervormingen door, maar hij bevestigde eveneens in 1349 het Poperingse textielprivilegie uit de tijd van Robrecht van Bethune om zich zo van de steun van het Iepers stadspatriciaat te kunnen verzekeren.⁵² Het was warm en koud blazen tegelijkertijd.

DE MOORD OP RIDDER FILIPS VAN HAVESKERKE

De bewaard gebleven documenten laten ons in het ongewisse over de exacte plaats en datum van de moord op ridder Filips van Haveskerke. We vinden hem een laatste keer in Ieper in de zomer van 1353⁵³. Deze datum is de *terminus a quo*. Tussen deze datum en 1 juli 1354 werd de hele vendetta uitgevochten. Het bewaarde grafschrift geeft evenwel als overlijdensdatum 14 april 1355, wat niet kan, omdat het eerste stuk waarin de graaf de zaak naar voren brengt dateert van 1 juli 1354. We staan hier voor een raadsel, omdat de datum op de grafsteen in Romeinse cijfers staat en niet in Arabische, waar de ongeoefende lezer zich gemakkelijk zou kunnen vergissen tussen het cijfer vier en vijf⁵⁴. Was de grafsteen niet meer goed leesbaar toen de tekst werd overgeschreven? Slijtage van de steen, waardoor een leesfout ontstaat, lijkt eerder uitgesloten, omdat een kloosterkerk als Eversam weinig publiek over de vloer kreeg. Wel is het theoretisch mogelijk dat door de godsdienstoorlogen de steen deels vernield werd en daardoor bij de restauratie van de steen het jaartal foutief gelezen werd en er een

51 D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 193-195, 204 en 252-253.

52 D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 109, n. 112; N. DE PAUW, *Ypre jeghen Poperinghe*, Gent, 1899, p. 11.

53 BRUSSEL, *Koninklijke Bibliotheek*, Fonds Merghelynck, 32/1 (stadsrekening november 1352-1353) f. 139. Het is wel zeer opvallend dat Filips van Haveskerke maar twee kannen wijn krijgt, terwijl de burggraaf van Diksmuide er 37, de ruwaart van Grevelingen 24 en Robrecht van Namen er 12 krijgen.

54 *Ici gist Mr Philippe de Haveskercke, Fs de Monsieur Philippe, qui trespassa l'an de grâce XIIIe LV le XIIIe jour d'avril*. G. DE MEESTERE, *Chronicon*, p. 19 lijkt op dit punt tevens verdacht te zijn. Er staat *D. Philippe de Haveskerke et eius uxor Adelis de Tolenare*, terwijl dit Franciscus moet zijn en het was niet voor het zielenheil van zijn moeder, maar grootmoeder. Over het graf van Franciscus uit 1354 (waarvoor een jaarmis voorzien werd op de H. Remigius, 1 oktober) staat verder *'at vero dicendum hoc epitaphium esse Philippi non autem Francisci'*. De reeds gecontesteerde kroniek kan alleszins bij dit probleem geen uitsluitel geven.

teken ontbreekt (het jaartal zou dan XIIIe LIV zijn, maar ook met deze datum is er een probleem).

Het was in die jaren nog gebruikelijk dat patriciërs en adellijke families hun ruzies zelf oplosten met de hulp van familieleden, vrienden en ondergeschikten. Zo kwamen clans tegenover elkaar te staan en vloeiende er geregeld bloed. Dergelijke ruzies konden soms lange tijd aanslepen en resulteren in verschillende moorden.⁵⁵ Bij patriciërsfamilies kwam het initiatief voor de vrede meestal van de schepenen. In deze zaak zien we dat het initiatief genomen werd door de graaf, hierin gesteund door de abt van St.-Bertijns als wereldlijk heer van Poperinge.

Een eerste document van graaf Lodewijk van Male op 1 juli 1354, gericht aan diens gerechtsdienaren (baljuws, ...), probeert een einde te stellen aan de oorlog die de familie en vrienden van de omgekomen ridder in Poperinge aan het voeren waren. Hierin wordt als hoofdschuldige reeds ene Willem, bijgenaamd Bru uit Poperinge aangewezen, die de kwetsuren heeft toegebracht aan ridder van Haveskerke, waaraan hij uiteindelijk overleed. De graaf neemt de stad Poperinge, zijn keurbroeders en de bevolking in bescherming omdat die het slachtoffer waren geworden van de wraaknemingen van de broers en vrienden van de omgekomen ridder. Deze bescherming sloeg op iedereen, behalve op de schuldige Willem, en dit vanaf het laatste St.-Jansfeest (24 juni). De graaf wilde zich laten informeren over de ware toedracht van de zaak, maar was al zeker dat het enkel de genoemde Willem was die schuldig was aan de moord. Hij wilde met deze bescherming beletten dat de broers en vrienden van de overleden ridder verder goederen van onschuldige inwoners van Poperinge vernielden. De graaf eiste dat de private oorlog zou ophouden⁵⁶. Het optreden van de graaf in dergelijke gevallen kaderde in zijn pogingen om zijn macht te her-

55 Zie o.m. D. NICHOLAS, 'Vendetta and Civil Disorder in Late Medieval Ghent', in: R.M. GOLDEN (ed.), *Social History of Western Civilization*, dl. 1, New York, St. Martin's Press, 1992, p.179-192; F. BUYLAERT, 'Familiekwesties. De beheersing van vetes en private conflicten in de elite van laatmiddeleeuws Gent', in: *Tijdschrift voor stadsgeschiedenis*, 75 (2007), p. 1-19.

56 H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 1, p. 468-469.

stellen in het graafschap. Een belangrijk instrument daartoe was de 'pais' of 'vrede' die kon uitgeroepen worden. Dat gebeurde op 11 mei 1355. De graaf gaf op vraag van de schepenen en keurheren van Poperinge 'vrede' aan al diegenen die hem iets misdaan mochten hebben in het kader van de dood van Filips van Haveskerke, behalve diegenen die verbannen waren. De stad Poperinge kreeg daarvoor een boete van 3500 gouden schilden, te betalen aan de ontvanger van de graaf, Jan van der Delft.⁵⁷ De betaling, maar wel van 4000 gouden schilden gebeurde op 13 december 1357 aan de helper van de ontvanger, Franquin Alloë.⁵⁸ Waarom het bedrag intussen met 500 schilden verhoogd werd is niet gedocumenteerd, maar het heeft er alle schijn van dat de kinderen en broers van het slachtoffer niet akkoord waren met de eerste regeling die de graaf had bedongen. Zij waren in deze vrede geen betrokken partij geweest, aangezien deze door de graaf was opgelegd.

HET AKKOORD VAN 3 JANUARI 1358: DAG VAN DE VRIJSPRAAK

Het definitieve vredesakkoord van 3 januari 1358 (n.s.) brengt de ware toedracht van de hele vendetta naar boven.⁵⁹ In Brugge kwamen voor de grafelijke raad de betrokken partijen bijeen: François van Haveskerke, *messire* Hustin, Jan en Pierre van Haveskerke, broers, samen met vrienden en andere heren, familie van de vermoordde ridder. Van de tegenpartij waren present: Pieter Noydin, Henri fil Woyts, Pietre de Scoten, Coppin le Pape, Willem Thiericen, Willem Melis en Chrestien le Bere als de dichtste verwanten van de Poperingse slachtoffers. Op het appel verschenen ook Henry le Clerc, Jehan Gherart, Franchois Diedeman, Jehan le Dammere, Lauwer Herenc, Michiel de Dickebusch als keurheren en schepenen van Poperinge, naast Guillaume Buxere, Jaqueme Hau, Pieter Webel en Jehan fil Sherhuughs die in de raad van Poperinge zaten. Bovendien was de abt van St.-Bertijns in hoogsteigen persoon aanwezig. Als wereldlijk heer van Poperinge was hij uitermate bezorgd over de hele situatie en betrokken partij ge-

57 H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 1, p. 483.

58 H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 1 p. 522-523.

59 H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 1, p. 516-519.

zien de handhaving van de openbare orde in de Poperingse keure zijn prerogatief was.⁶⁰

Deze vergadering van de grafelijke raad kwam tot een akkoord en algemene vrijspraak voor alle betrokkenen in de vendetta.⁶¹ Waarom de stad uiteindelijk de 4000 gouden schilden betaalde is duidelijk. Vooreerst was de abt in gebreke gebleven bij de rechtspleging en was hij er niet in geslaagd de private oorlog te bedwingen. Zijn prestige was niet voldoende om zomaar de herroeping van de verbanningen te verkrijgen, er diende een financiële genoegdoening te komen aan de zoon en broers van het slachtoffer, waaraan de som uiteindelijk werd betaald (één derde voor zijn kinderen, de rest aan zijn broers). De kinderen kregen bovenop de hoofdsom nog 1000 gouden schilden, te betalen aan François van Haveskerke, die deze bij de meerderjarigheid van de kinderen van het slachtoffer zou uitkeren. Binnen het jaar zouden die van Poperinge een kapel oprichten zo dicht mogelijk bij de plaats van het overlijden van ridder Filips voor 25 pond groten en dit op aanwijzen van de broers en vrienden van het slachtoffer. In de kapel zou een kapelanij gesticht dienen te worden waar een kapelaan en koster missen voor zijn zielenheil zouden opdragen. Hiertoe moest de stad Poperinge eeuwigdurende renten kopen. Ook zouden op de verjaardag van zijn dood de vigiliën en een requiemmis gezongen worden door zes priesters. De kapelaan diende deze dag 50 schellingen parisis te schenken aan 100 armen. De broers behielden het benoemingsrecht van de kapelaan en koster. Hiermee was de vrede ingesteld en kon de familie zich verder niet meer beroepen op wraak.

De graaf bepaalde ook op deze dag dat Jehan Rikeloy, Crestien Calewart, Franche Boeye en Christiaen Bru, die door de Veurnse leenmannen eeuwigdurend verbannen waren uit het graafschap Vlaanderen voor de moord op Filips van Haveskerke, boven de Somme moesten blijven tot het eerstkomend feest van Pinksteren.

60 Poperinge had geen grafelijk baljuw, maar een baljuw die aangesteld werd door de abt van Sint-Bertijns.

61 H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male* dl. 1, p. 520.

Van de vier bannelingen waren er twee op strafbedevaart naar Santiago de Compostella in Spanje en de andere twee naar St.-Andrews in Schotland gezonden.⁶²

Blijkbaar waren naast Willem Bru nog verschillende andere personen betrokken bij de moord op de ridder, waaronder een naamgenoot en wellicht verwant van de eigenlijke dader Willem Bru. Dit doet bij ons het vermoeden groeien dat het om een goed georganiseerde moordaanslag ging – waarvan jammer genoeg de reden niet bekend is. Deze verbanningen werden uitgesproken door de Veurnse schepenen omwille van het feit dat de Poperingse schepenen volgens de keure enkel konden verbannen buiten het eigen ressort.⁶³ Poperinge ging ten hoofde naar Veurne waardoor het deze waren die deze straffen konden uitspreken. Hiermee was de zaak voor Poperinge geregeld.

Dezelfde dag, maar in een andere brief, kregen de vier bovenstaanden een 'rappel de ban' van hun eeuwigdurende verbanning die was uitgesproken door de schepenen van Veurne. Ook de broers Jakemard (of Hustin) van Haveskerke, Jan van Haveskerke en Pierre van Haveskerke, naast Jan van Rijsel, bastaard, Jacquemard de Scelewe, Jehan de Provin, Boudein de le Dale en Laurens Gantois genoemd Destaples, bekwamen een herroeping van hun verbanning die was uitgesproken door de leenmannen van de Zaal van Ieper. Deze waren voor eeuwig uit het graafschap verbannen voor de moord op drie Poperingenaars, nl. op Gregoris de Pape, Jehan Weyts zone en Jaqueme de Scoten. Hieruit blijkt duidelijk dat familieleden van de vermoorde ridder wraak hadden genomen en verschillende Poperingenaars als vergelding hadden vermoord. Of deze slachtoffers betrokken waren in het

62 Zie J. VAN HERWAARDEN, *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca.1300-ca. 1500)*, Amsterdam, 1978. Zie eveneens de verschillende bijdragen over strafbedevaarten in: A. VIAENE, *Vlaamse pelgrimstochten*, Brugge, 1982.

63 H. DE LIMBURG STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 2, p. 516-520 (nr. 1448); L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Poperinghe*, Brussel, 1902, p. 329-332 (nr. XXV) en 332-337 (nr. XXVI).

moordcomplot is onduidelijk. Eveneens kregen Hustin en zijn broer Jan van Haveskerke, Casin de Lo, bastaard, Coppin Bard en Gillekin le Queekere herroeping van hun verbanning door de wet van Poperinge uitgesproken voor de moorden op twee Poperingenaars, waaronder Coppin Melis. De naam van het tweede slachtoffer wordt niet vernoemd in de bronnen. Hustin en Pierart van Haveskerke, Enguerran de le Buveriere en hun helpers kregen eveneens herroeping van hun straf voor een moord te Elverdinge op Jehan Tierroen uit Poperinge. Tevens kregen zij de herroeping van hun verbanning door de Poperingse schepenen uitgesproken, voor de vermoedelijke moord op Coppin le Pape.⁶⁴ Uiteindelijk kreeg Jan van Haveskerke, die verbannen was door de leenmannen van Veurne, herroeping van zijn straf voor de verkrachting van Marie, dochter van Jehan Webel.

Dit document - niettegenstaande het een vrij summiere beschrijving biedt - geeft ons een mooi zicht op de private oorlog die woedde na de moord op de ridder en laat ons toe de zaak als een vendetta te bestempelen. Willem Bru, hierbij geholpen door vier mededaders, pleegt een aanslag op ridder Filips van Haveskerke. Deze overlijdt aan zijn opgelopen verwondingen. De vier mededaders zijn verbannen, maar over de straf die Willem Bru kreeg, zijn er geen nadere gegevens bekend. Daarop volgt een weerwraak door de familieleden van de vermoorde ridder die eveneens in groep - ze zijn met negen - drie Poperingenaars over de kling jagen. Er is niet direct een aanwijzing dat deze drie slachtoffers met de groep die de moordaanslag pleegde iets te maken hadden. Misschien is de wraakneming een blinde represaille geweest. De broers Jan en Hustin van Haveskerke laten zich ondertussen niet onbetuigd en plegen nog twee bijkomende moorden op Poperingenaars. Hustin blijkt nadien betrokken bij nog een moord te Elverdinge op een

64 Opvallend is dat enkele leden van de adellijke familie van Haveskerke in eerste instantie door een stedelijke rechtbank (i.c. deze van Ieper) worden berecht, terwijl zij het voorrecht hadden zich steeds door de hoogste rechtbank te laten berechten, op dat ogenblik de grafelijke raad. Zie: F. BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie. De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 2010 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nieuwe reeks nr 21), p.33.

Poperingenaar en een - niet met zekerheid - aan hem toegeschreven moord.⁶⁵ Tenslotte maakt Jan van Haveskerke zich schuldig aan de verkrachting van een ongehuwd meisje. Op de overtreding van de vrede werd een boete gezet van 10.000 gouden schilden, te betalen aan de partij die zich aan de vrede hield. Opvallend is dat de jongere broer van het slachtoffer, Francois van Haveskerke II, nooit aanwezig was bij de wraakacties. Alle elementen zijn aanwezig om van een werkelijke vendetta te kunnen spreken, de wraaknemingen zijn blind en niet gericht op de dader van de moord, maar op inwoners van een hele stad, enkel en alleen omdat de schuldige een lid was van die gemeenschap. Dit soort vendetta's zijn niet uitzonderlijk, want in de 14de eeuw hebben er zich verschillende gelijkaardige feiten afgespeeld in het graafschap Vlaanderen. Het feit dat de wraakneming nog getolereerd werd zorgt voor dergelijke langdurige ordeverstoringen. Opvallend is ook dat de familie van het slachtoffer financieel vergoed wordt, terwijl de slachtoffers die vielen in de vendetta, en waar we ervan uitgaan dat er personen bij waren die niets met de zaak te maken hadden, geen enkele genoegdoening krijgen. De wraakneming komt in Vlaanderen nog in de 15de eeuw voor, maar schijnt in de 16de eeuw zijn betekenis te hebben verloren.⁶⁶

HET MAUSOLEUM VAN DE VAN HAVESKERKES

Gegevens over de instelling van een jaargetijde in Eversam zijn niet bewaard voor de vermoorde Filips III van Haveskerke. Wel zeer vreemd is het optreden van de jongere broer van het slachtoffer, Franciscus II. Op 19 april 1354 liet hij een jaargetijde instellen voor het zielenheil van zijn bijna 20 jaar eerder overleden vader Filips II en zijn grootmoeder, Marie de Tourmignies. Het legaat betrof een rente van 28 ponden parisis bezet op in Merkem gelegen

65 Elverdinge maakt op dat ogenblik deel uit van het grafelijk domein.

66 W.P. BLOCKMANS, 'Vete, partijstrijd en staatsmacht. Een vergelijking (met nadruk op Vlaanderen)', in: J.W. MARSILJE (ed.), *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Cahiers Sociale Geschiedenis 7), Hilversum, 1990, p. 9-33; Ch. PETIT-DUTALLIS, *Documents nouveaux sur les mœurs populaires et le droit de vengeance dans les Pays-Bas au XVe siècle. Lettres de rémission de Philippe le Bon*, Bibliothèque du XVe siècle, Parijs, 1908.

grond. Dit gebeurde met het akkoord van zijn echtgenote Adelis de Tolnare. Deze private oorkonde opgesteld door Franciscus II van Haveskerke op zaterdag 19 april 1354 geeft drie retroakten, nl. uit 1284, 1285 en 1286, wat eveneens de oudste akten met vermelding van een Haveskerke in het kader van de proosdij van Eversam zijn, wel steeds vermeld als Philippe II *du Breuc*.⁶⁷ Blijkbaar is dit dus een stuk dat niet verloren ging bij de brand van 1369/70. Verschillende telgen van de familie in de 14de en 15de eeuw werden begraven in het hoogkoor van de kloosterkerk, hetgeen toch wel wijst op hun vooraanstaande positie. In deze oorkonde, die gedateerd is op 19 april 1354 (in de akte staat de zaterdag na Pasen 1354), treedt ridder Filips III van Haveskerke op om de uitvoering van het testament van zijn vader door zijn broer te bevestigen en er ook zijn zegel aan te hangen. Men zou aan de echtheid van dit stuk kunnen twijfelen - het is per slot van rekening een private oorkonde - ware het niet dat er een confirmatie gedateerd van 24 april 1354 bijsteekt door Raymond Saquet, bisschop van Terwaan van 1334 tot 1356. En dus kan Filips III volgens deze akte niet op 14 april 1354 overleden zijn, want de akte waarin hij optreedt is gedateerd op 19 april. De mogelijkheid blijft dat de akte van de graaf verkeerd gedateerd werd of de uitgever van de oorkonden De Limburg-Stirum zich vergist had. Bij nazicht van het origineel register blijkt dat laatste evenwel uit te sluiten.⁶⁸

Er is nochtans een verklaring voor. Filips III van Haveskerke, oudste zoon van Filips II, wordt vermoord (kort voor 19 april, 14 april 1454 is mogelijk) zonder dat het testament van zijn vader, 20 (!) jaar vroeger overleden, was uitgevoerd. Dat geeft problemen om de erfenis uit te voeren (die goederen moesten uit de erfenis van de nog minderjarige kinderen van het slachtoffer worden ge-

67 BRUGGE, *Archief Groot Seminarie*, fonds Eversam, oorkonde 62. Allicht gaat het hier over Filips II van Haveskerke. Het betreft renten om de funeraire diensten te verzorgen bij het graf van Filips II van Haveskerke.

68 GENT, *Rijksarchief*, Varia 2, nr. 506, f. 89r. De akten in dit deel van het register staan chronologisch en lijken contemporain te zijn genotuleerd, waardoor een fout van de scribent uit te sluiten valt. Het jaartal kan geen 1355 zijn, want er is een actie voor deze datum in dezelfde zaak. De maand zou eventueel nog kunnen: er staat *jull*, wat gelezen wordt als juillet. We zien niet goed in welke andere maand men zou kunnen bedoelen.

haald). Zijn jongere broer neemt het initiatief om deze zaak vooralsnog te regelen, maakt in extremis nog een akte op, sleurt er zijn broer bij die zagezegd zijn goedkeuring geeft (het is op zich al verdacht dat de oudste zoon deze zaak niet regelt) en er het zegel van zijn overleden broer aan hangt. Toen de bisschop van Terwaan de akte bevestigde (we gaan ervan uit dat men daar geen antidatering heeft gedaan), zal men daar enkel de echtheid van de oorkonde en de zegels hebben nagezien. Natuurlijk was Filips er niet bij, want intussen vermoord. Maar zijn zegel was er wel. Pas op 1 juli 1354 komt de graaf een eerste keer tussen.

De datum op de grafsteen is foutief. De overlijdensdatum 14 april 1355 is totaal onmogelijk. Als de dag al zou kloppen moet het jaartal 1354 zijn. De oorspronkelijke steen kan juist geweest zijn, nl. 1354, maar kan, zoals boven reeds gezegd, na de godsdienstoorlogen hersteld zijn én aangepast op basis van de bewaarde archiefbronnen, ... waarvan men 250 jaar later niet meer wist waarom deze gefabriceerd waren. Filips II was overigens niet betrokken bij de wraakneming op zijn vermoorde broer en dat is een opvallende vaststelling. Nu weten wij dat hij andere zaken te regelen had.

WAAROM WERD DE MOORD GEPLEEGD?

We blijven met de vraag zitten waarom ridder Filips van Haveskerke werd vermoord. De bronnen laten op geen enkel moment rechtstreeks de reden voor de moord kennen. Er zijn o.i. verschillende mogelijke verklaringen.

- Zowel Ieper als Poperinge hadden een groot probleem om hun handelswaren te transporteren naar hun internationale afzetmarkten. Het economisch meest rendabel vervoermiddel waren de schepen die via de binnenwateren de haven van Nieuwpoort bereikten, waar de koopwaar overgeladen werd op zeeschepen, en voeren tot Rusland. Nu waren die waterwegen tot Nieuwpoort noch in handen van Poperinge, noch van Ieper. Op verschillende plaatsen werd tol geheven en ruzies met de 'aangelanden' waren schering en inslag. De van Haveskerkes hadden nogal wat bezittingen langs de IJzer. David Nicholas omschreef dit zeer plastisch als

'quarrels soon arose with various potentates along the Yser'.⁶⁹ Eén van die plaatselijke potentaten waren zeker de van Haveskerkes. Niet alleen hadden ze belangrijke bezittingen aan de IJzer, maar bovendien hadden ze duidelijk belangen in de proosdij van Eversam, die gelegen was op de plaats waar de Vleterbeek in de IJzer uitmondt.⁷⁰ De Vleterbeek was voor Poperinge de enige uitweg naar de zee en bijgevolg van een uitzonderlijk economisch belang.

- De naweeën van de opstand van 1340, waarbij de van Haveskerkes aan de kant van de graaf stonden tégen de bevolking van de steden. Misschien zijn ze gewoon het slachtoffer geworden van de woede van de bevolking tégen de adel die Fransgezind was en samenwerkte met de graaf. Verschillende andere grafelijke ambtenaren zijn eveneens het slachtoffer geworden in deze machtsstrijd. Simon de Mirabello, die een belangrijk financier was van de graven maar de partij koos van Van Artevelde, werd door aanhangers van de graaf vermoord in 1346 - het jaar na van Artevelde.⁷¹ In 1337 hadden de Mirabello en Filips van Haveskerke elkaar moeten zien bij de ondertekening van het militair verdrag tussen Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, Holland en Zeeland te Dendermonde op 1 april van dat jaar. De Mirabello, die samen met Filips II van Haveskerke en schildknaap Josse van Hemsrode was aangeduid om het verdrag te ondertekenen, daagde niet op, een houding die moeilijk te verklaren is.⁷² Is het toeval dat precies twee onderhandelaars van dit akkoord het leven lieten?

69 D. NICHOLAS, *Town and countryside*, p. 126-129.

70 Op 29 november 1335 werd er een akkoord bevestigd door Jehan van Cadsant en Josse van Eimsrode, grafelijke afgevaardigden, door hun bemiddeling gesloten tussen Ieper (vertegenwoordigd door Lambrecht Belle en Willaems Boidin) en Rogier van Women, Jehan Pierin en Snaet Jorijs in naam van de "Utebroucke" (inwoners van Woumen, Merkem en Noordschote) en van de heer Filips van Haveskerke, inzake de nieuwe sluis van Nieuwendam en andere waterwerken die de laatste aangevat hadden (afschrift in: VEURNE, *Stadsarchief*, Oorkonden 34, zonder datering, ca. 1335; vermelding evenwel van hetzelfde stuk in: I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire*, dl. 2, p. 89). Zie tevens J. DE SAINT-GENOIS, *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre*, Gent, 1843-1846, p. 478, nr. 1695 (naar origineel in RIJSEL, *Archives départementales du Nord*, B 1568, 7e Cartularium van Vlaanderen, f. 91v).

71 Over dit belangrijke personage zie: P. ROGGHE, 'Simon de Mirabello', in: *Nieuw Biografisch Woordenboek*, dl. 1, Brussel, 1964, k. 709-711. Dit is de samenvatting van de studie van IDEM, 'Simon de Mirabello in Vlaanderen', p. 5-55.

72 P. ROGGHE, *Simon de Mirabello in Vlaanderen*, p. 29-30 & n.136.

- Puur hypothetisch bestaat de mogelijkheid dat we hier niet met een politieke moord te maken hebben maar met een ordinaire roofmoord. Rond het midden van de 14de eeuw waren de wegen inderdaad allesbehalve veilig voor reizigers. Nochtans zou men kunnen veronderstellen dat ridders voldoende gewapend waren en in gezelschap reisden van gewapende knechten. Dat een ridder in een ordinaire aanslag om het leven kwam wijst daarentegen misschien wel op een goed georganiseerde en beraamde aanslag en niet op een toeval. Daardoor lijkt de hypothese van roofmoord niet erg waarschijnlijk. Er zijn bij de aanslag op ridder van Haveskerke geen andere namen in zijn gezelschap vernoemd. Waarom zou men overigens anders de stad Poperinge betrokken hebben in de afhandeling van de zaak en niet alleen de daders?

Overigens blijft het onduidelijk waarom er pas in 1392 een definitief akkoord kwam met de schepenen van Poperinge voor een zaak die voorgevallen was in de jaren 1353-1355. We kunnen enkel aanvoeren dat de Haveskerkes blijkbaar geen haast hadden met de bouw van de kapel en de eraan verbonden diensten en dat voor hen de veroordeling van de stad *an sich* voldoende was. Vier decennia later primeerde voor de familie de puur financiële regeling boven het religieuze aspect dat verbonden was geworden aan de vrede.

IN CONTEXT

Vendetta's tussen adellijke families zijn lange tijd *bon ton* geweest, maar in Vlaanderen was dit evenzeer een gebruik tussen adel en burgerij en tussen burgers onderling. De graven probeerden vanaf de tweede helft van de 14de eeuw door hun ingrijpen dergelijke ongecontroleerde afrekeningen te verhinderen. Maar zelfs in het verstedelijkt Vlaanderen is de vendetta nog tot in de 15de eeuw blijven bestaan. Het fenomeen van de vendetta is in alle culturen gekend en is in de meeste streken langer blijven bestaan dan in Vlaanderen. Voor Holland en Zeeland zijn we goed ingelicht door de recente studie van Glaudemans en De Waardt. De vete was er een gewettigd juridisch middel, opgenomen in het stadsrecht van meer dan 15 steden, waar de vetevoering na doodslag door de graaf

niet werd verboden.⁷³ Voor Duitsland hebben we de klassieke studie van Brunner voorhanden, die stelt dat de vete geen wraakneming was, maar wel als genoegdoening te omschrijven valt.⁷⁴

BESLUIT

De moord op ridder Filips III van Haveskerke vormde het begin van een vendetta die resulteerde in een strijd die verschillende dodelijke slachtoffers met zich meebracht. Alles speelde zich af in een bijzonder woelige tijd op zowel politiek als economisch vlak. Lodewijk van Male was zijn macht aan het terugwinnen en zijn politiek was een schipperen tussen zijn eigen belangen en deze van de steden die op autonomie aanstuurden. Deze zaak is geen vendetta van een typische stedelijke adellijke familie, maar van een familie die zijn machtsbasis vooral op het platteland heeft gevestigd door het bezit van talrijke heerlijkheden. Toch wordt een deel van de vendetta uitgevochten binnen de steden Poperinge en Veurne, deels op het platteland van Veurneambacht. De strikte cesuur die vaak wordt gemaakt tussen stad en platteland gaat hier duidelijk niet op. Dat stedelijke vendetta's, waaronder dit conflict zeker mag gecatalogeerd worden, vanaf het begin van de 14de eeuw vrijwel niet meer voorkwamen, gaat alleszins niet op.⁷⁵ Enkele jaren later, in 1362, werd er in Gent nog een beruchte vete uitgevochten tussen de families Rijm en Alijn en dit is zeker niet de laatste geweest.⁷⁶ Op 3 januari 1357 zou de graaf Lodewijk van Male

73 C. GLAUDEMANS, *Om die wrake wille: eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland*, Hollandse Studiën 41, Hilversum, 2004, p. 335-336. Voor de vroege periode, zie M.W. STEIN-WILKESHUIS, 'Wraak en verzoening in middeleeuwse Friese en Scandinavische rechtsbronnen', in: H.A. DIEDERIKS & H.W. ROODENBURG (eds.), *Misdaad, zoen en straf: aspecten van de middeleeuwse strafrechtsgeschiedenis in de Nederlanden*, Hilversum, 1991, p. 11-25; H. DE WAARDT, 'Feud and atonement'.

74 H. ZMORA, *State and nobility in early modern Germany. The knightly feud in Franconia, 1440-1567*, Cambridge University Press, 1997; P. FREEDMAN & M. BOURIN (eds.), *Feud, Protection, and Serfdom in Late Medieval and Early Modern Denmark (c.1400-1600)*, Turnhout, 2010.

75 F. BUYLAERT, 'Familiekwesties', p. 1.

76 L. VANTAGGIATO, 'Civil Disputes'; M. BOONE, M. Ch. LALEMAN & D. LIEVOIS, 'Van Simon sRijkensteen tot Hof van Ryhove. Van erfachtige lieden tot dienaren van de centrale Bourgondische staat', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gert*, 44 (1990), p. 59-60.

nogmaals het privilege van Ieper bevestigen, waardoor er buiten de drie mijlen buiten deze stad geen gelijkaardige lakens als deze te Ieper gefabriceerd mochten vervaardigd worden. De steden Diksmuide, Belle en Roeselare werden echter buiten deze overeenkomst gehouden.⁷⁷ Of de kwestie in verband moet gebracht worden met de gespannen relatie tussen Poperinge en Ieper is geen uitgemaakte zaak, maar lijkt eerder uitgesloten.

Dit type van vendetta's of bloedwraak was in de 14de eeuw niet uitzonderlijk. De wraaknemingen die volgden op criminele incidenten waren veelal bloedig en konden pas na ingrijpen van hogerhand bedwongen worden.⁷⁸ In de 14de eeuw hebben vooral de graven Lodewijk van Nevers en Lodewijk van Male zich hiervoor ingespannen. In het graafschap Vlaanderen zou het duren tot onder het bewind van hertog Filips de Goede vooraleer dit type van conflictbeheersing verdween en dit duidelijk onder invloed van het proces van staatsvorming.

77 I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire*, dl. 2, p. 175-176.

78 F. BUYLAERT, 'Familiekwesties', p. 2-3 geeft nog een aantal veten op: in 1381 in Sluis, in Gent in 1429 de families De Grutere en De Lichtbrouc. Zie ook: R. DE LIEDEKERKE, *La Maison de Gavre et de Liedekerke, I., Les Rasse*, Brugge, 1961, p. 437-443; een privé-oorlog tussen de families Steenhuyse en de la Wastine/Ghistelles van 1362 tot 1365; E. COORNAERT, *La Flandre française de langue flamande*, Parijs, 1970, p. 56-59, o.a. een privé-oorlog in de kasselrij Belle vanaf 1378 die twintig jaar duurde met dertig doden als gevolg. De documenten van deze vete tussen de families Morbeke en de la Bourre, die duurde van 1378 tot 1397, zijn uitgegeven bij E. DE COUSSEMAKER, 'Sources du droit public et coutumier de la Flandre maritime', in: *Annales du Comité Flamand de France*, 12 (1873-1874), p. 303-322 (tevens besproken door F. DE MEULENAERE, 'La famille de la Bourre (de le Bourre, de ou van Borre)', in: *Le Parchemin*, 64 (1999), p. 219-227); Ch. PETIT-DUTAILLIS, *Documents nouveaux*, p. 181-183 over een vete tussen de families Walin en Vlardelo in 1360.

